çelebi

kim bilir belki bir gün bu tekkeye uğrarsın!

TARİH, KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE DERGİSİ - DÖRT AYDA BİR ÇIKAR - YIL: 2 - SAYI: 5 - AĞUSTOS 2021

dosya konusu:

TÜRK DEVLET GELENEĞİ

TÜRK BENGÜ TAŞLARINA GÖRE "KAĞAN" ÜZERİNE NOTLAR

Hüseyin YILDIZ*

Eski Türk runik metinleri arasında hiç şüphesiz en önemlileri Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk I-II adlarıyla bilinen Türk bengü taşlarıdır. Türk bengü taşları hem fonetik, morfoloji, sentaks gibi dilin yapısına yönelik; hem de semantik ve leksikoloji gibi dilin söz varlığına yönelik tarihî-karşılaştırmalı çalışmalarda temel başvuru kaynakları arasındadır.

Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesi tarandığında Köl Tigin'de 66, Bilge Kağan'da 77 ve Tunyukuk'ta 46 veriye rastlanmaktadır. Eski Türklerde devlet yönetiminde en etkili kişinin *kağan* olduğu düşünüldüğünde toplamda 189 sayısına ulaşan bu veriler ayrı bir analizi hak etmektedir. Bu veriler kullanım, işletim ve söz yapımı bakımından incelendiğinde şu notlar tespit edilebilmektedir:

1. Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesi isim türünde kullanılmakta olup, yalın halde genellikle sıfat tamlamaları içinde yer almaktadır. Herhangi bir tamlama ya da kelime grubu içinde yer almadan yalın halde kullanımına birisi şüpheli olmak kaydıyla iki yerde rastlanmaktadır. Açık kullanım Tunyukuk bengü taşında geçmektedir.

> [T-I/K:2] *Buŋadıp* **kagan** *yelü kör timiş.* | Canı sıkılan kağan dört nala gidip hedefe varın demiş.

Bilge Kağan bengü taşındaki kullanım ise kelimeden sonraki ibarenin okunamamış/silinmiş/düşmüş olması sebebiyle şüphelidir. Ancak bağlamdan hareketle bu kullanımın *kagan bol-* şeklinde bir birleşik fiil olduğu düşünülebilir:

> [BK/B-6-7] *Kaŋım ka(gan ...) taşın özüm* **kagan** *(...) (...)* | Babam ka(ğanın barkını), taşını ben kağan (olduğum zaman yaptırıp diktirdim).

Kelimenin yalın halde, belirtisiz isim tamlaması olarak bengü taşlarda tek kullanımı vardır: *kagan āt.*

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi

[KT/D:20=BK/D:17] **Kagan āt**[1] *bunta biz birtimiz.* | Kağan unvanını o zaman biz verdik.

2. Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesinin iyelik ve hâl ekleriyle kullanımı, yalın kullanıma göre daha sıktır. İyelik kullanımlarında birinci ve ikinci çokluk biçimlerin tercih edilmediği, üçüncü çokluğun ise bağlama göre bazen kullanıldığı görülmektedir.

İyelik birinci teklikte sekiz kullanım tespit edilmiş olup bunların dördünde yalnızca iyelik eki (KT/D:9=BK/D:9, BK/D:41, T-I/G:8, T-I/K:6), üçünde iyelikten sonra yönelme hâli (T-I/G:5, T-I/D:1, T-I/D:7, K:1), birinde de vasıta hâli (T-II/D:3) eki gelmiştir. Sekiz kullanımın altısının ve yine hâl ekli kullanımların tamamının Tunyukuk bengü taşlarında bulunması, Tunyukuk'un kağana hitap şeklini de göstermesi bakımından burada not edilmesi gereken bir durumdur.

> [KT/D:9=BK/D:9] *Kaganlıg bodun ertim,* **kaganım** *kanı; ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş.* | Kağanlı millet idim, kağanım nerede; hangi kağana işi gücü veriyorum dermiş. ▪ [BK/D:41] *Kara bodun* **kaganım** *kelti tip ög(... ...)ka at birtim.* | Halk kitlesi kağanım geldi diye se(vindi. ...) ▪ [T-I/G:8] **Kaganım**, *ben özüm Bilge Tuńukuk ötüntük ötünçümün eşidü birti.* | Kağanım, ben Bilge Tunyukuk'un arz ettiği maruzatı işitti. ▪ [T-I/K:6] *Ol sabıg eşidip* **kaganım**, *ben ebgerü tüşeyin tidi* | Kağanım o sözleri dinledikten sonra, ben karargâha ineyim dedi ▪ [T-I/G:5] *Anta ötrü* **kaganıma** *ötüntüm.* | Bunun üzerine kağanıma arzda bulundum. ▪ [T-I/D:1] **Kaganıma** *ötünüp sületdim.* | Kağanıma arz edip ordu gönderdim. ▪ [T-I/D:7, K:1] *Sakıntım;* **kaganıma** *ötüntüm.* | Düşündüm ve kağanıma arz ettim. ▪ [T-II/D:3] **Kaganımın** *sü iltdimiz.* | Kağanımla birlikte ordular yürüttük.

İyelik ikinci teklikte ikisi de Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında geçen yönelme hâli ekli iki kullanımı vardır. Burada ilk kullanımın Köl Tigin bengü taşında vasıta hâliyle gösterilmiş olması, hem Bilge Kağan bengü taşındaki kullanımın *kaganıŋa* biçiminde olması, hem bağlamın buna uygun olmaması, hem de Bilge Kağan bengü taşındaki diğer kullanımla paralellik gösterdiği (*igidmiş bilge kaganıŋa = igidmiş alp kaganıŋa*) düşünüldüğünde dikkate alınmayabilir. Her iki kullanımda da *kagan*'ın üstün nitelikleri (*bilge, alp*) vurgulanmaktadır.

> [KT/D:23=BK/D:19] *Küregüŋün üçün igidmiş bilge*[2] **kaganıŋın**[3], *ermiş barmış edgü iliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg.* | İsyankârlığın yüzünden {seni} beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, güzel ülkene {sen} kendin yanıldın, kötülük getirdin. ▪ [BK/D:34-35] *Ödseg, ötülüg kiş(i ...) igidmiş (alp* **kaganıŋa** *ya)ŋıltı.* | Yaşlı ve geçkin insanlar {kendilerini} beslemiş olan (yiğit kağanlarına karşı ya)nıldılar.

1 BK/D:17'de *atıg*
2 BK/D:19'da yok
3 BK/D:19'da *kaganıŋa*

İyelik üçüncü teklikte kelimenin 10 kullanımına rastlanmaktadır. Bunların üçünde iyelikten sonra yükleme hâli eki (KT/D:38= BK/D:27, BK/D:28, T-II/B:6-7), birinde ise iyelikten sonra vasıta hâli (KT/D:35=BK/D:27) bulunmaktadır. Beş kullanımda *kagan*'ın yakalanması ve ölmesi (KT/D:18-19=BK/D:16, KT/D:20=BK/D:17, KT/D:38= BK/D:27, BK/D:28, T-II/B:6-7), üç kullanımda ise yiğitliği (T-I/G:3, T-I/D:3-4, T-I/K:5-6), iki kullanımda ise savaşması (KT/D:35=BK/D:27, T-I/K:9) söz konusudur. *kagan*'ın yiğitliğinden bahseden kullanımların Tunyukuk bengü taşlarında geçmesi ve aynı kullanımlarda danışmanların da bilge olduğunun vurgulanması dikkat çekmektedir.

> [KT/D:18-19=BK/D:16] *Bilmedükin üçün, biziŋe yaŋıl[t]ukın*[4] *üçün* **kaganı** *ölti; buyruk, begleri yeme ölti.* | Bilmedikleri için, bize karşı yanıldıkları için onların kağanı öldü; yöneticileri ve beyleri de öldü. ▪ [KT/D:20=BK/D:17] *Özi yaŋıltı*[5], **kaganı** *ölti, bodunı küŋ, kul boltı.* | {Fakat} o yanıldı, kağanı öldü, halkı cariye ve kul oldu. ▪ [KT/D:35=BK/D:27] **Kaganın** *birle Soŋa yışda sünüşdümüz*[6]. | Kağanları ile Songa dağında savaştık. ▪ [KT/D:38= BK/D:27] **Kaganın** *anta*[7] *ölürtümüz*[8]*, ilin altınız*[9]. | Kağanını orada öldürdük, ülkelerini aldık. ▪ [BK/D:28] **Kaganın**, *yab(gusı)n, şadın anta ölürtüm; ilin anta altım.* | Kağanını, yab(gusu)nu, şadını orada öldürdüm; ülkesini orada aldım. ▪ [T-I/G:3] **Kaganı** *alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş.* | Kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş. ▪ [T-I/D:3-4] *Anaru sülemeser, kaç neŋ erser ol bizni,* **kaganı** *alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser ölürteçik ök.* | Onlara sefer yapmazsak, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} onlar bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {bizi} öldürecekler. ▪ [T-I/K:5-6] *Yorımasar bizni,* **kaganı** *alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök timiş; Türgiş kaganı taşıkmış tidi; On Ok bodunı kalısız taşıkmış tir.* | Yürümezsek bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} bizi öldürecekler demiş ve Türgiş kağanı yola çıkmış; eksiksiz olarak On Ok halkı da çıkmış diyor {kaçak}. ▪ [T-I/K:9] **Kaganı** *sü taşıkdı* | Kağanları orduyu çıkardı ▪ [T-II/B:6-7] *Tarduş şadra udı yańdımız.* **Kaganın** *tutdumuz; yabgusın, şadın anta ölürti.* | Tarduş şadına doğru izleyip dağıttık. Kağanlarını tuttuk; yabgularını, şadlarını orada öldürüp ...

3. Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesinin hâl ekleriyle kullanımına yönelme, yükleme, bulunma / çıkma, yön gösterme, ilgi ve vasıta olmak üzere neredeyse tüm kategorilerde rastlanmaktadır.

Kelimenin yönelme hâliyle kullanımı üçü doğrudan, üçü 1. teklik iyelikten ve ikisi

4 BK/D:16'da *yaŋıltukın yazıntukın*
5 BK/D:17'de *yazıntı*
6 BK/D:27'de *sünüşdüm*
7 BK/D:27'de yok
8 BK/D:27'de *ölürtüm*
9 BK/D:27'de *anta altım*

de 2. teklik iyelikten sonra olmak üzere toplam sekiz yerde tespit edilmiştir. Doğrudan kullanımların birinde (KT/D:9=BK/D:9) soru sıfatı da bulunmaktadır. Ayrıca 2. teklik iyelikten sonraki kullanımların tamamı (BK/D:19, BK/D:34-35) Bilge Kağan, 3. teklik iyelikten sonraki kullanımların tamamı (T-I/G:5, T-I/D:1, T-I/D:7, K:1) da Tunyukuk bengü taşlarında geçmektedir. Yine Bilge Kağan bengü taşındaki iki kullanımda kağanın nitelikleri (*igidmiş, alp*) de vurgulanmaktadır.

> [KT/D:9=BK/D:9] *Kaganlıg bodun ertim, kaganım kanı;* **ne kaganka** *işig küçüg birür men tir ermiş.* | Kağanlı millet idim, kağanım nerede; hangi kağana işi gücü veriyorum dermiş. ▪ [KT/D:32] *Oŋ Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı; yaraklıgdı* **kaganka** *ançuladı.* | Askerî vali Ong'un kaynını, silahlı {olarak} eliyle tuttu; silahlarıyla birlikte kağana takdim etti. ▪ [BK/D:19] *Küregüŋün üçün igidmiş* **kaganıŋa**, *ermiş bar[mış edgü] iliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg.* | İsyankârlığın yüzünden {seni} beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, güzel ülkene {sen} kendin yanıldın, kötülük getirdin. ▪ [BK/D:34-35] *Ödseg, ötülüg kiş(i ...) igidmiş (alp* **kaganıŋa** *ya)ŋıltı.* | Yaşlı ve geçkin insanlar {kendilerini} beslemiş olan (yiğit kağanlarına karşı ya) nıldılar. ▪ [T-I/G:5] *Anta ötrü* **kaganıma** *ötüntüm.* | Bunun üzerine kağanıma arzda bulundum. ▪ [T-I/D:1] **Kaganıma** *ötünüp sületdim.* | Kağanıma arz edip ordu gönderdim. ▪ [T-I/D:7, K:1] *Sakıntım;* **kaganıma** *ötüntüm.* | Düşündüm ve kağanıma arz ettim. ▪ [T-I/K:4] **Kaganka** *Kırkız bodını içikdi, yükünti.* | Kırgız halkı kağana teslim oldu, baş eğdi.

Kelimenin bulunma / çıkma hâliyle ilgili altı kullanımı bulunmakta olup, bunların tamamında *kağan* kavramından ziyade 'kağanlık' anlamı söz konusudur.

> [KT/K:13] **Kırkız kaganta** *Tarduş Inançu Çor kelti.* | Kırgız kağanlığından Tarduş Inançu Çor geldi. ▪ [KT/G:11=BK/K:14] **Tabgaç kaganta** *bedizçi kelürtüm.* | Çin kağanından bezeyici getirttim. ▪ [KT/K:12] **Töpüt kaganta** *bölün kelti.* | Tibet kağanlığından vezir (?) geldi. ▪ [KT/K:13] *On Ok oglum* **Türgiş kaganta** *Makaraç Tamgaçı, Oguz Bilge Tamgaçı kelti.* | On Ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi. ▪ [KT/K:12] **Tabgaç kaganta** *İşiyi Likeŋ kelti.* | Çin kağanlığından İşiyi Likeng geldi. ▪ [T-I/K:5] *Kırkızda yantımız;* **Türgiş kaganta** *küreg kelti.* | Kırgızlardan döndük; Türgiş kağanlığından {bir} kaçak geldi.

Kelimenin yükleme hâliyle üç kullanımı[10] bulunmakta olup, bunların tamamında *kagan*'ın yakalanıp ölmesi söz konusudur.

> [KT/D:38= BK/D:27] **Kaganın** *anta*[11] *ölürtümüz*[12], *ilin altımız*[13]. | Kağanını orada öldürdük, ülkelerini aldık. ▪ [BK/D:28] **Kaganın**, *yab(gusı)n, şadın anta ölürtüm; ilin anta altım.* | Kağanını, yab(gusu)nu, şadını orada öldürdüm;

10 Dördüncü bir kullanım gibi görülen KT/D:23=BK/D:19 için makalede iyelik 2. teklikle ilgili açıklamaya bakınız.
11 BK/D:27'de yok
12 BK/D:27'de *ölürtüm*
13 BK/D:27'de *anta altım*

ülkesini orada aldım. ▪ [T-II/B:6-7] *Tarduş şadra udı yańdımız.* **Kaganın** *tutdumuz; yabgusın, şadın anta ölürti.* | Tarduş şadına doğru izleyip dağıttık. Kağanlarını tuttuk; yabgularını, şadlarını orada öldürüp ...

Kelimenin yön gösterme hâliyle kullanımı yalnızca Tunyukuk bengü taşında iki yerde tanıklanmaktadır:

[T-I/K:5] *Sabı anteg: Öŋdin* **kagangaru** *sü yorılım timiş.* | Sözleri şöyle: Doğudaki kağana karşı ordu yürütelim demiş. ▪ [T-I/K:9] *Ol sabıg eşidip* **kagangaru** *ol sabıg ıt(t)ım.* | Bu sözleri işitince haberi kağana ilettim.

Kelime, vasıta hâli ekiyle bengü taşlarda iki yerde, ikisinde de iyelik eklerinden sonra kullanılmaktadır:

[T-II/D:3] **Kaganımın** *sü iltdimiz.* | Kağanımla birlikte ordular yürüttük. ▪ [KT/D:35=BK/D:27] **Kaganın** *birle Soŋa yışda süŋüşdümüz*[14]. | Kağanları ile Songa dağında savaştık.

Kelimenin, ilgi hâli ekli tek kullanımı Köl Tigin bengü taşında yer almakta olup 'kağanlık' anlamını içermektedir:

[KT/G:11-12] *Meniŋ sabımın sımadı;* **Tabgaç kaganıŋ** *içreki bedizçig ıt(t)ı.* | Benim sözümü kırmadı; Çin kağanlığının has {saray} bezeyicilerini gönderdi.

4. Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesinin niteleme, soru, işaret, sayı sıfatlarıyla ve sıfat-fiilli yapılarla birlikte kullanıldığı görülür.

Niteleme sıfatı olarak *külüg, bilge* ve *alp* kelimeleriyle ve *igidmiş* sıfat-fiiliyle birlikte kullanılmaktadır.

[KT/D:4=BK/D:5] *Antag külüg* **kagan** *ermiş.* | O kadar ünlü kağanlar imişler.

[BK/D:4=KT/D:3] **Bilge kagan** *ermiş, alp kagan ermiş.* | Bilge {derin bilgili ve uzak görüşlü} kağan imişler, alp {yiğit} kağan imişler. ▪ [KT/D:23=BK/D:19] *Küregüŋün üçün igidmiş* **bilge**[15] **kaganıŋın**[16]*, ermiş barmış edgü iliŋe kentü yaŋıltıg, yablak kigürtüg.* | İsyankârlığın yüzünden {seni} beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, güzel ülkene {sen} kendin yanıldın, kötülük getirdin.

[BK/D:34-35] *Ödseg, ötülüg kiş(i ...) igidmiş (***alp kaganıŋa** *ya)ŋıltı.* | Yaşlı ve geçkin insanlar {kendilerini} beslemiş olan (yiğit kağanlarına karşı ya) nıldılar. ▪ [BK/D:4=KT/D:3] *Bilge kagan ermiş,* **alp kagan** *ermiş.* | Bilge {derin bilgili ve uzak görüşlü} kağan imişler, alp {yiğit} kağan imişler.

[KT/G:8-9] *Antagıŋın üçün* **igidmiş kaganıŋın** *sabın almatın yir sayu bardıg.* | Bu huyun yüzünden {seni} beslemiş olan kağanının sözlerini dinlemeden

14 BK/D:27'de *süŋüşdüm*
15 BK/D:19'da yok
16 BK/D:19'da *kaganıŋa*

her yere gittin.

Kağanın *alp* olması ve sıfat tamlaması biçiminde kullanılması Bilge Kağan ve Köl Tigin bengü taşlarına özgüdür; ancak Tunyukuk bengü taşına mahsus olmak üzere, sıfat tamlaması dışında da çeşitli yerlerde kağanın *alp* olmasının vurgulanması önemlidir:

> [T-I/D:3-4] *Aŋaru sülemeser, kaç neŋ erser ol bizni,* **kaganı alp** *ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser ölürteçik ök.* | Onlara sefer yapmazsak, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} onlar bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {bizi} öldürecekler. ▪ [T-I/G:3] **Kaganı alp** *ermiş, ayguçısı bilge ermiş.* | Kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş. ▪ [T-I/K:5-6] *Yorımasar bizni,* **kaganı alp** *ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök timiş; Türgiş kaganı taşıkmış tidi; On Ok bodunı kalısız taşıkmış tir.* | Yürümezsek bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} bizi öldürecekler demiş ve Türgiş kağanı yola çıkmış; eksiksiz olarak On Ok halkı da çıkmış diyor {kaçak}. ▪ [T-I/K:5-6] *Yorımasar bizni,* **kaganı alp** *ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök timiş; Türgiş kaganı taşıkmış tidi; On Ok bodunı kalısız taşıkmış tir.* | Yürümezsek bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} bizi öldürecekler demiş ve Türgiş kağanı yola çıkmış; eksiksiz olarak On Ok halkı da çıkmış diyor {kaçak}. ▪ [T-II/G:4-5] **İltiriş Kagan** *bilgesin üçün,* **alpın** *üçün Tabgaçka yiti yigirmi süŋüşdi; Kıtańka yiti süŋüşdi; Oguzka biş süŋüşdi.* | İlteriş Kağan bilgeliği sayesinde, yiğitliği sayesinde Çinlilere karşı on yedi kez savaştı; Kıtaylara karşı yedi kez savaştı; Oğuzlara karşı beş kez savaştı.

Kelimenin bir diğer sık kullanımı ise eksiltili sıfat-fiilli yapılardır. Bu yapılardan *kaŋım kagan* 12, *eçim kagan* ise 6 yerde tanıklanmakta olup, bu tarz kullanımlara Tunyukuk bengü taşlarında rastlanmamaktadır.

> [KT/D:11=BK/D:10] **Kaŋım kagan** *yiti yigirmi erin taşıkmış.* | Babam kağan on yedi erle baş kaldırmış. ▪ [KT/D:12=BK/D:11] *Teŋri küç birtük üçün* **kaŋım kagan** *süsi böri teg ermiş; yagısı koń teg ermiş.* | Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş; düşmanı {ise} koyun gibi imiş. ▪ [KT/D:14-15=BK/D:12] **Kaŋım kagan** *bunça [bodunug] (...)* | Babam kağan bunca milleti (...) ▪[KT/D:15-16=BK/D:13] *[***Kaŋım***] (***kagan** *ança ilig), törüg kazganıp uça barmış.* | Babam (kağan onca ülkeyi), devleti kazanarak uçup gitmiş {vefat etmiş.} ▪ [KT/D:16= BK/D:13] **Kaŋım kaganka** *başlayu Baz Kaganıg balbal tikmiş.* | Babam kağan için en başta Baz Kağanı balbal dikmişler. ▪ [KT/D:25-26=BK/D:20-21] *Türk bodunug*[17] *atı küsi yok bolmazun tiyin* **kaŋım kaganıg**, *ögüm katunug kötürmiş*[18] *Teŋri, il birigme Teŋri*[19]*, Türk bodun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün, ol Teŋri] kagan olurtdı erinç.* | Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem katunu

17 BK/D:20-21'de *bodun*

18 BK/D:20-21'de *kötürügme*

19 BK/D:20-21'de *il birigme Teŋri* kısmı yok

yükseltmiş olan Tanrı, il {devlet ve ülke} vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak oturttu. ▪ [KT/D:30=-BK/D:13-14] **Kaŋım kagan** *uçdukda inim Köl Tigin yit(i yaşda kaltı ...)*[20] | Babam kağan uçtuğunda {vefat ettiğinde} kardeşim Köl Tigin yedi (yaşında kalmıştı ...) ▪ [BK/K:8-9] *(***Kaŋım***)* **kagan**, *eçim kagan olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe itmi(ş ...* | (Babam) kağan, amcam kağan {tahta} oturduklarında dört bir yandaki milletleri nasıl örgütlemişler {ise} ▪ [BK/G-10] *Bunça kazganıp* **kaŋ(ım ka)gan** *ıt yıl onunç ay altı otuzka uça bardı.* | Bunca kazandıktan sonra babam kağan it yılının onuncu ayının yirmi altısında {25 Kasım 734'te} uçup gitti {vefat etti.} ▪ [BK/G-14-15] *(... ...) Taman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ulayu buyruk (...) iç buyruk, Sebig Köl İrkin başlayu ulayu buyruk, bunça amtı begler* **kaŋım kaganka** *ertiŋü ertiŋü timag ? (itdi ...* | ...) Ataman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar(...), has memurlar, {yani} başta Sebig Köl İrkin {olmak üzere} diğer yüksek memurlar; şimdiki bunca bey, babam kağana fevkalade çok bağlılık (?) (gösterdiler. ▪ [BK/G-15] *T)ürk beglerin, bodunın ertiŋü timag ? itdi, ögd(i ...)* **kaŋım kagan** *(ü)ç(ün) agır taşıg, yogun ıg Türk begler, bodun it(di), yar(atdı, kel)ürti.* | Babam kağan da) Türk beylerini ve halkını fevkalade bir bağlılıkla (?) örgütleyip övgüye değer hâle getirdi. Babam kağan için ağır taşları, kalın ağaçları Türk beyleri ve halkı (hazırlayıp getirdiler). ▪ [BK/B-6-7] **Kaŋım ka(gan** *...) taşın özüm kagan (...)* | Babam ka(ğanın barkını), taşını ben kağan (olduğum zaman yaptırıp diktirdim).

[KT/D:17=BK/D:15] **Eçim kagan** *birle ilgerü Yaşıl Ögüz, Şantuŋ yazıka tegi süledimiz.* | Amcam kağanla doğuda Sarırmak'a, Şantung ovasına dek ordu yürüttük. ▪ [KT/D:24=BK/D:20] *Bilmedük*[21] *üçün, [yablakıŋın üçün* **eçim kagan** *uça bardı].* | Bilmediğ(iniz) için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti {vefat etti}. ▪ [KT/D:31] *Altı yigirmi yaşıŋa* **eçim kagan** *ilin törüsin ança kazgantı:* | On altı yaşında iken amcam kağanın ülkelerini, devletlerini şöyle kazandı: ▪ [KT/K:3] **Eçim kagan** *ili kamşag boltukınta, bodun, ilig ikegü boltukınta İzgil bodun birle süŋüşdümüz.* | Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile devlet (hükümdar ?) iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık. ▪ [BK/K:8-9] *(Kaŋım) kagan,* **eçim kagan** *olurtukınta tört buluŋdakı bodunug nençe itmi(ş ...* | (Babam) kağan, amcam kağan {tahta} oturduklarında dört bir yandaki milletleri nasıl örgütlemişler {ise} ▪ [BK/D:35] *Üze teŋri, ıduk yir sub, (***eçim***)* **kagan** *kutı taplamadı erinç.* | Üstte Tanrı, kutsal yer su, (amcam) kağanın ruhu razı gelmedi.

Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesinin soru (*ne*), işaret (*bu, ol*) ve sayı (*üç*) sıfatlarıyla birlikte belirtme sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

[KT/D:9=BK/D:9] *Kaganlıg bodun ertim, kaganım kanı;* **ne kaganka** *işig küçüg birür men tir ermiş.* | Kağanlı millet idim, kağanım nerede; hangi kağana işi gücü veriyorum dermiş.

20 Cümlenin ikinci kısmı BK/D:13-14'te *özüm sekiz yaşda kaltım* 'ben sekiz yaşında idim'
21 BK/D:20'de *bilmedükügin*

[BK/K:13-14] **Bu kaganıŋda**, *bu begleri(ŋde, yiriŋde su)buŋd(a adrılmasar) Türk (bodun) (özüŋ) edgü körteçi sen; ebiŋe kirteçi sen; buŋsuz boltaçı sen.* | Bu kağanından, bu beyleri(nden, yerinden su)yundan (ayrılmazsan) Türk (milleti) (sen) iyilik göreceksin; çadırına gireceksin; kaygısız olacaksın.

[T-I/D:3] **Ol üç kagan** *ögleşip Altun Yış üze kabışalım timiş* | O üç kağan fikirleşip Altun Dağ {Altay dağları} üzerinde buluşalım demişler.

5. Türk bengü taşlarında, *kagan* kelimesinin özel isimlerle kullanımına da değinmek gerekmektedir. Kelimenin kişi isimleriyle ya da boy / millet isimleriyle beraber 59 yerde ve 18 farklı biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime, bu 18 biçimin 10'unda boy / millet isimleri (*Bük İli Kagan, Kırkız Kagan, Kırkız Küçlüg Kagan, On Ok Kagan, Tabgaç Kagan, Töpüt Kagan, Türgiş Kagan, Türk Kagan, Türk Bilge Kagan, Türk Bögü Kagan*), 11'inde ise kişi isimleri (*Baz Kagan, Bilge Kagan, Bumın Kagan, Bögü Kagan, İstemi Kagan, İltiriş Kagan, İni İl Kagan, Kapgan Kagan, Kırkız Küçlüg Kagan, Türk Bilge Kagan, Türk Bögü Kagan*) ile birlikte kullanılmıştır. *Kırkız Küçlüg Kagan, Türk Bilge Kagan* ve *Türk Bögü Kagan* kullanımları her iki gruba da girmektedir.

6. Bengü taşlar arası bir karşılaştırma yapıldığında *Bögü Kagan, İni İl Kagan, Kapgan Kagan, Kırkız Küçlüg Kagan, Türk Bögü Kagan, On Ok Kagan* kullanımları yalnız Tunyukuk bengü taşında; *Baz Kagan, Bilge Kagan, Bumın Kagan, İstemi Kagan, Bük İli Kagan, Töpüt Kagan* kullanımları ise yalnız Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında geçmektedir. Her iki grup bengü taşta da geçenler arasında ise *İltiriş Kagan* ibaresinin Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşında bir kez, Tunyukuk'ta beş kez ve *Türk Kagan* ibaresinin Köl Tigin'de bir kez, Tunyukuk'ta üç kez geçmesi Tunyukuk'un bu kişilere Köl Tigin ve Bilge Kağan'dan daha fazla önem verdiğini ya da bu kişilerle daha çok temas ettiğini düşündürmektedir. Bu durumun tersi için de *Türk Bilge Kagan* ibaresinin Köl Tigin ve Bilge Kağan'da sekiz kez, Tunyukuk'ta üç kez; *Kırkız Kagan* ibaresinin Köl Tigin ve Bilge Kağan'da üç kez, Tunyukuk'ta bir kez; *Tabgaç Kagan* ibaresinin Köl Tigin ve Bilge Kağan'da sekiz kez, Tunyukuk'ta bir kez ve *Türgiş Kagan* ibaresinin Köl Tigin ve Bilge Kağan'da altı kez, Tunyukuk'ta üç kez geçmesi örnek gösterilebilir.

[KT/D:14= BK/D:12] *Yırıya* **Baz Kagan**, *Tokuz Oguz bodun yagı ermiş.* | Kuzeyde Baz Kağan ve Dokuz Oğuz halkı düşman imiş. ▪ [KT/D:16=BK/D:13] *Kaŋım kaganka başlayu* **Baz Kaganıg** *balbal tikmiş.* | Babam kağan için en başta Baz Kağanı balbal dikmişler.

[BK/B-2] **Bilge Kagan** *u(ça bardı.* | Bilge Kağan u(çup gitti {vefat etti}.

[KT/D:1=BK/D:3] *Kişi oglınta üze eçüm apam* **Bumın Kagan**, *İstemi Kagan olurmış.* | İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş.

[T-I/K:10] **Bög(ü) Kagan** *baŋaru ança ay(u) ıdmış.* | Bögü Kağan böyle söy-

leyip bana {haber} göndermiş.

[KT/D:1= BK/D:3] *Kişi oglınta üze eçüm apam Bumın Kagan,* **İstemi Kagan** *olurmış.* | İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş.

[KT/D:11= BK/D:10] *Türk bodun yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kaŋım* **İltiriş Kaganıg**, *ögüm İlbilge Katunug Teŋri, töpüsinte tutup yügerü kötürmiş*[22] *erinç.* | Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırmış. ▪ [T-II/G:4-5] **İltiriş Kagan** *bilgesin üçün, alpın üçün Tabgaçka yiti yigirmi sünüşdi; Kıtańka yiti sünüşdi; Oguzka biş sünüşdi.* | İlteriş Kağan bilgeliği sayesinde, yiğitliği sayesinde Çinlilere karşı on yedi kez savaştı; Kıtaylara karşı yedi kez savaştı; Oğuzlara karşı beş kez savaştı. ▪ [T-II/G:6] **İltiriş Kaganka**, *(...).* | İlteriş Kağan'a, (...) ▪ [T-II/D:4-5] **İltiriş Kagan** *kazganmasar udu ben özüm kazganmasar il yeme bodun yeme yok erteçi erti.* | İlteriş Kağan kazanmasaydı ve ben kazanmasaydım devlet de millet de yok olacaktı. ▪ [T-II/K:1-2] **İltiriş Kagan** *kazganmasar, yok erti erser; ben özüm Bilge Tuńukuk kazganmasar, ben yok ertim erser Kapgan Kagan, Türk sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti.* | İlteriş Kağan kazanmasaydı, yok olsaydı {olmasaydı}; ben Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, ben yok olsaydım {olmasaydım} Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milleti topraklarında boy da millet de insan da hiç kalmayacaktı. ▪ [T-II/K:3] **İltiriş Kagan**, *Bilge Tuńukuk kazgantuk üçün Kapgan Kagan, Türk sir bodun yorıdukı bu.* | İlteriş Kağan ve Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milleti ilerlemiştir, {sebebi} budur.

[T-I/K:7] *Sü barıŋ tidi; Altun yışda oluruŋ tidi; sü başı* **İni İl Kagan**, *Tarduş şad barzun tidi.* | Askerler, {siz} gidin dedi, Altun {Altay} dağlarında oturun dedi; ordunun başı olarak İni İl Kağan ile Tarduş şadı gitsin dedi. ▪ [T-II/G:1-2] **İni İl Kaganka** *(ançıp ? Mançud, Saka) Tezik, Tokar (...) anta birüki aşuk başlıg Sogdak bodun kop kelti, yükünti (...).* | İni İl Kagan'a (öylece ? Mançular, Sakalar), Araplar, Toharlar (...) onların güneyindeki miğfer başlı Soğdak halkı hep geldi ve baş eğdi (...).

[T-II/D:1] **Kapgan Kagan** *(yiti) otuz (...)nta (... erti.* | Kapgan Kağan yirmi (yedi) ... idi ▪ [T-II/D:1] **Kapgan Kagan** *olurt)dum.* | Kapgan Kağan'ı tahta çıkart)tım. ▪ [T-II/K:1-2] *İltiriş Kagan kazganmasar, yok erti erser; ben özüm Bilge Tuńukuk kazganmasar, ben yok ertim erser* **Kapgan Kagan**, *Türk sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti.* | İlteriş Kağan kazanmasaydı, yok olsaydı {olmasaydı}; ben Bilge Tunyukuk kazanmasaydım, ben yok olsaydım {olmasaydım} Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milleti topraklarında boy da millet de insan da hiç kalmayacaktı. ▪ [T-II/K:3] *İltiriş Kagan, Bilge Tuńukuk kazgantuk üçün* **Kapgan Kagan**, *Türk sir bodun yorıdukı bu.* | İlteriş Kağan ve Bilge Tunyukuk kazandığı için Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milleti ilerlemiştir, {sebebi} budur.

22 BK/D:10'da *kötürti*

[T-I/D:3] *Artuk* **Kırkız Küçlüg Kagan** *yagımız boltı.* | Üstüne üstlük bir de Kırgız Küçlüg Kağan düşmanımız oldu.

[KT/G:2] **Türk Kagan**, *Ötüken yış olursar ilte buŋ yok.* | Türk kağanı, Ötüken dağlarında otururşa ülkede sıkıntı olmaz. ▪ [T-I/G:10] **Tü(rk kaganıg)**, *Türk bodunug Ötüken yirke ben özüm Bilge Tuńukuk.* | Tü(rk kağanını), Türk milletini Ötüken topraklarına bizzat ben, Bilge Tunyukuk {getirdim ?}. ▪ [T-I/D:1] *Türk bodun kı(lınga)lı,* **Türk kagan** *olurgalı Şantuŋ balık(k)a, taluy, ögüzke tegmiş yok ermiş.* | Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta oturalı Şantung şehirlerine, okyanusa {Çin Denizi'ne} ve ırmağa {Sarırmak'a} ulaşmış olanı yokmuş. ▪ [T-I/D:3] *Öŋre* **Türk kagangaru** *sülelim timiş.* | Doğudaki Türk kağanına doğru ordu yürütelim demişler.

[KT/G:1=BK/K:1] *Teŋri teg Teŋride bolmış* **Türk Bilge Kagan**; *bu ödke*[23] *olurtum.* | {Ben} semavi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan{ım}; bu zamana ben hükmediyorum {zamanın hükümdarı benim}. ▪ [KT/B] *İnim Köl Tigin (...) işig küçüg birtük üçün* **Türk Bilge Kagan** *(ay)ukı(ka) ? inim Köl Tiginig küzedü olurtu(m).* | Kardeşim Köl Tigin (...) işi gücü verdiği için {ben} Türk Bilge Kağan, (anmak ?) üzere kardeşim Köl Tigin'i gözeterek oturdu(m). ▪ [BK/D:1] *Teŋri teg Teŋri yaratmış* **Türk Bilge Kagan** *sabım:* | Semavi Tanrı'nın yaratmış olduğu Türk Bilge Kağan{ım}; sözüm {şudur} ▪ [BK/D:1] *Kaŋım* **Türk Bilg(e Kagan** *(...)* | Babam Türk Bilge Kağan (...) ▪ [BK/G-13] *Teŋri teg Teŋri yaratmış* **Türk Bilge** *(***Kagan***) sabım:* | Semavi Tanrı'nın yarattığı Türk Bilge (Kağan) {olarak} sözüm {şudur}: ▪ [BK/G-13-14] *Kaŋım* **Türk Bilge Kagan** *olurtukınta Türk amtı begler; kisre Tarduş begler, Köl Çor başlayu ulayu şad apıt begler; öŋre Tölis begler, Apa Tarka(n) başlayu ulayu şad (apıt) begler; (... ...)* | Babam Türk Bilge Kağan tahta oturduğu zaman, şimdiki Türk beyleri; batıdaki Tarduş beyleri, {yani} başta Köl Çor ve diğer şad ve apa beyler; doğudaki Tölis beyleri, {yani} başta Apa Tarkan ve diğer şad ve (apa) beyler; (...) ▪ [BK/GB] *(***Türk Bilge***)* **Kagan** *b(itigin) Yol(l)ug Tigin bitidim. Bunça barkıg, bedizig, uzug (Türk Bilge Ka)gan atısı Yol(l)ug Tigin men ay artukı tört kün (ol)urup bitidim, bedizet(t)im, y(aratdım).* | (Türk Bilge) Kağan y(azıtını) ben Yollug Tigin yazdım. Bunca barkı, bezemeyi {resim, heykel ve süslemeleri}, sanat eserini (Türk Bilge Ka)ğan'ın yeğeni Yollug Tigin ben, bir ay, dört gün oturup yazdım, bezettim, (meydana getirdim). ▪ [BK/GB] *(Türk Bilge) Kagan b(itigin) Yol(l)ug Tigin bitidim. Bunça barkıg, bedizig, uzug (***Türk Bilge Ka***)gan atısı Yol(l)ug Tigin men ay artukı tört kün (ol)urup bitidim, bedizet(t)im, y(aratdım).* | (Türk Bilge) Kağan y(azıtını) ben Yollug Tigin yazdım. Bunca barkı, bezemeyi {resim, heykel ve süslemeleri}, sanat eserini (Türk Bilge Ka)ğan'ın yeğeni Yollug Tigin ben, bir ay, dört gün oturup yazdım, bezettim, (meydana getirdim). ▪ [T-II/G:6] **Türk Bilge Ka***(-***ganka***)*. | Türk Bilge Ka(ğan'a). ▪ [T-II/D:8] **Türk Bilge Kagan** *iliŋe bititdim.* |{Bu taşları} Türk Bilge Kağan devletinde {kağanlığı devrinde} yazdırdım. ▪ [T-II/K:4] **Türk Bilge Kagan**, *Türk sir bodunug, Oguz bodunug igidü olurur.* | Türk Bilge Kağan, muzaffer Türk milletini ve Oğuz halkını besleyip oturmak-

23 BK/K:1: *bödke*

tadır {şu anda o hüküm sürmektedir}.

[T-II/G:6] **Türk Bögü Kaganka** | Türk Bögü Kağan'a...

[KT/D:8= BK/D:8] *İlgerü kün togsıkda*[24] **Bük ili kaganka** *tegi süleyü birmiş; kurıgaru Temir Kapıgka tegi süleyü birmiş; Tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmiş.* | Doğuda, güneşin doğduğu yerdeki Orman ülkesi {Kore} Kağanlığı'na dek ordu yürütmüşler; batıda Demir Kapı'ya {Buzğâlexâne'ye} dek ordu yürütmüşler; Çin kağanı için onların ülkelerini, devletlerini almışlar.

[KT/D:25=BK/D:20] *Başlayu* **Kırkız kaganıg** *balbal tikdim.* | Kırgız kağanından başlayarak balballar diktim. ▪ [KT/D:36] **Kırkız kaganın** *ölürtümüz, ilin altımız.* | Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini aldık. ▪ [KT/K:13] **Kırkız kaganta** *Tarduş Inançu Çor kelti.* | Kırgız kağanlığından Tarduş Inançu Çor geldi. ▪ [T-I/D:3] *Artuk* **Kırkız Küçlüg Kagan** *yagımız boltı.* | Üstüne üstlük bir de Kırgız Küçlüg Kağan düşmanımız oldu.

[T-I/D:2] **On Ok kaganı** *yagımız erti.* | On Ok kağanı düşmanımız idi.

[KT/G:11=BK/K:14] **Tabgaç kaganta** *bedizçi kelürtüm.* | Çin kağanından bezeyici getirttim. ▪ [KT/G:11-12] *Menin sabımın sımadı;* **Tabgaç kaganın** *içreki bedizçig ıt(t)ı.* | Benim sözümü kırmadı; Çin kağanlığının has {saray} bezeyicilerini gönderdi. ▪ [KT/D:7-8=BK/D:7-8] *Tabgaçgı begler Tabgaç ātın*[25] *tutupan* **Tabgaç kaganka** *körmiş; elig yıl işig küçüg birmiş.* | Çin'deki beyler Çin adlarını alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar; elli yıl işlerini güçlerini {ona} vermişler. ▪ [KT/D:8= BK/D:8] *İlgerü kün togsıkda*[26] *Bük ili kaganka tegi süleyü birmiş; kurıgaru Temir Kapıgka tegi süleyü birmiş;* **Tabgaç kaganka** *ilin törüsin alı birmiş.* | Doğuda, güneşin doğduğu yerdeki Orman ülkesi {Kore} Kağanlığı'na dek ordu yürütmüşler; batıda Demir Kapı'ya {Buzğâlexâne'ye} dek ordu yürütmüşler; Çin kağanı için onların ülkelerini, devletlerini almışlar. ▪ [KT/D:9=BK/D:9] *Ança tip* **Tabgaç kaganka** *yagı bolmış.* | Böyle diyerek Çin kağanına düşman olmuş. ▪ [KT/K:12] **Tabgaç kaganta** *İşiyi Likeŋ kelti.* | Çin kağanlığından İşiyi Likeng geldi. ▪ [KT/K:13] *Bark itgüçi, bediz yaratıgma, bitig taş itgüçi* **Tabgaç kagan** *çıkanı Çaŋ Seŋün kelti.* | Bark yapıcı, bezeme {resim, heykel ve süsleme} yaratıcı, yazılı taş ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi. ▪ [BK/D:38-39] *İki ilteberlig bo(dun ...) (... Tatab)ı bodun* **Tabgaç kaganka** *körti.* | İki ilteberli halk (...) (...) Tatabı halkı Çin kağanına tâbi oldu. ▪ [T-I/D:2] **Tabgaç kagan** *yagımız erti.* | Çin kağanı düşmanımız idi.

[KT/K:12] **Töpüt kaganta** *bölün kelti.* | Tibet kağanlığından vezir (?) geldi.

[KT/D:18= BK/D:16] **Türgiş kagan** *Türkümüz*[27]*, [bodunum](uz) [erti. ...* | Türgiş kağanlığı Türkümüz, milletim(iz) idi. ▪ [KT/D:37=BK/D:27] **Türgiş**

24 BK/D:8'de *toksık(k)a*
25 BK/D:7-8: *atın*
26 BK/D:8'de *toksık(k)a*
27 BK/D:16: *Türküm... bodunum...*

kagan *süsi Bulçuda*[28] *otça, borça kelti.* | Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da {Bolun-Toğoy'da} ateş gibi, fırtına gibi geldi. ▪ [KT/D:38] *Anta yana kirip* **Türgiş kagan** *buyruku Az tutukug eligin tutdı.* | Sonra tekrar girip Türgiş kağanının yöneticisi Az valisini eliyle tuttu. ▪ [KT/K:13] *On Ok oglum* **Türgiş kaganta** *Makaraç Tamgaçı, Oguz Bilge Tamgaçı kelti.* | On Ok oğlum Türgiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi. ▪ [BK/K:9] *Men (T)***ürgiş kaganka** *kızım (kunçuyug) ertiŋü ulug (...) törün alı birtim.* | Ben Türgiş kağanına kızım (kunçuyu) çok büyük (...) bir törenle verdim. ▪ [BK/K:9-10] **Tür***(giş kagan) kızın ertiŋü ulug törün ogluma alı birtim.* | Tür(-giş kağanının) kızını {da} çok büyük bir törenle oğluma aldım. ▪ [T-I/D:4] **Türgiş kagan** *ança timiş:* | Türgiş kağanı şöyle demiş: ▪ [T-I/K:5] *Kırkızda yantımız;* **Türgiş kaganta** *küreg kelti.* | Kırgızlardan döndük; Türgiş kağanlığından {bir} kaçak geldi. ▪ [T-I/K:5-6] *Yorımasar bizni, kagan alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neŋ erser bizni ölürteçi kök timiş;* **Türgiş kaganı** *taşıkmış tidi; On Ok bodunı kalısız taşıkmış tir.* | Yürümezsek bizi, kağanları yiğit imiş, danışmanları bilge imiş, ne zaman olursa olsun {eninde sonunda} bizi öldürecekler demiş ve Türgiş kağanı yola çıkmış; eksiksiz olarak On Ok halkı da çıkmış diyor {kaçak}.

7. Türk bengü taşlarında *kagan* kelimesinin türevlerine ve birleşiklerdeki kullanımına bakıldığında, bengü taşların söz varlığına oranla bir zenginlik görülmektedir. Kelimenin isim (*kaganlıg*) ve fiil (*kagansıra-, kagansırat-*) türevleri olduğu gibi, yardımcı fiillerle (*kagan bol-, kagan kış-*), iştikaklı fiil (*kagan kaganla-*) ya da anlamca kaynaşma (*kagan olur-, kagan olurt-*) yoluyla diğer fiillerle birleşik fiiller oluşturduğu görülmektedir.

Kelimenin isim türevi olan *kaganlıg* (< *kagan+lıg)* Köl Tigin ve Bilge Kagan bengü taşlarında dört; Tunyukuk'ta ise 1 kez; fiil türevlerinden *kagansıra-* (< *kagan+sıra-*) Köl Tigin ve Bilge Kağan'da bir kez; *kagansırat-* (< *kagan+sıra-t-*) ise Köl Tigin ve Bilge Kağan'da iki kez geçmektedir. Bununla beraber bu kullanımların ikisinde *kaganlıgıg kagansırat-*, ikisinde *kaganlıg bodun* ve birinde *kagansıramış bodun* eşdizimli ifadelerinin geçmesi de ayrıca değerlendirilebilir.

[KT/D:15=BK/D:13] *Teŋri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş,* **kaganlıgıg kagansıratmış***; yagıg baz kılmış; tizligig sökürmiş, başlıgıg yüküntürmiş.* | Tanrı buyurduğu için illiyi {devleti ve ülkesi olanı} ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış; düşmanı tâbi kılmış; dizliyi çöktürmüş, başlıyı eğdirmiş. ▪ [KT/D:9=BK/D:9] **Kaganlıg bodun** *ertim, kaganım kanı; ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş.* | Kağanlı millet idim, kağanım nerede; hangi kağana işi gücü veriyorum dermiş. ▪ [KT/D:18=BK/D:15-16] *İlligig ilsiretdimiz,* **kaganlıgıg kagansıratdımız***; tizligig sökürtümüz, başlıgıg yüküntürtümüz.* | İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık; dizliyi çöktürdük, başlıyı eğdirdik. ▪ [KT/D:29= BK/D:24] *Igar illigde,* **ka[ganlıgda** *yig kıltım.* | İtibarlı (?) devleti olanlardan,{itibarlı} kağanı olanlardan daha üstün hâle getirdim. ▪ [T-II/D:6-7]

28 BK/D:27'e yok.

Neŋ yirdeki **kaganlıg bodunka** *bintegi bar erser ne buŋı bar erteçi ermiş!* | Herhangi bir yerdeki kağanlı millette benim gibisi var olsa {onların} ne sıkıntısı olurmuş! ▪ [KT/D:13=BK/D:11-12] *Yiti yüz er bolup ilsiremiş,* **kagansıramış bodunug**; *küŋedmiş, kuladmış bodunug; Türk törüsin ıçgınmış bodunug eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış.* | Yedi yüz er olunca, devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti; cariye olmuş, kul olmuş milleti; Türk yasalarını bırakmış olan milleti atalarımın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş.

8. Kelimenin yardımcı fiillerden *kış-* ile kullanımı yalnızca Tunyukuk bengü taşına mahsustur ve iki kez geçen ibare, ikisinde de birinci kişi ekiyle çekimlenmiştir: *kagan mu kışayın, kagan kışdım.* Burada Tunyukuk'un kağan yapma gücü ve becerisi de sezdirilmektedir. Bununla beraber kelimenin *bol-* fiiliyle kullanımında {-mış erinç} yapısı yalnız Köl Tigin ve Bilge Kağan'da tanıklanmaktadır.

[KT/D:4-5=BK/D:5] *Anta kisre inisi* **kagan bolmış** *erinç, oglıtı kagan bolmış erinç.* | Ondan sonra kardeşleri kağan olmuş, oğulları kağan olmuş. ▪ [KT/D:4-5=BK/D:5] *Anta kisre inisi kagan bolmış erinç, oglıtı* **kagan bolmış** *erinç.* | Ondan sonra kardeşleri kağan olmuş, oğulları kağan olmuş. ▪ [T-I/B:6-7] *Bilge Tuńukuk Boyla Baga Tarkan birle İltiriş,* **kagan boluyın** *biriye Tabgaçıg, öŋre Kıtańıg, yırıya Oguzug üküş ök ölürti.* | Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan ile İlteriş, kağan olduktan sonra güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzları çok çok öldürdüler. ▪ [T-I/B:5] *Aygıl tidi; ayıgması ben ertim, Bilge Tuńukuk.* **Kagan** *mu* **kışayın** *tidim; sakıntım:* |{Fikrini} söyle dedi; söyleyeni ben idim, Bilge Tunyukuk. Kağan mı yapsam dedim ve düşündüm: ▪ [T-I/B:6] *Anta kisre Teŋri bilig birtük üçün özüm ök* **kagan kışdım**.| Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için {onu} bizzat ben kağan yaptım.

Kelimenin iştikaklı fiil olarak *kagan kaganla-* şeklinde kullanımına da ayrıca rastlanmaktadır.

[KT/D:6-7=BK/D:6-7] *Begleri, bodunı tüzsüz üçün, Tabgaç bodun tebligin kürlüg*[29] *üçün, armakçısın üçün, inili eçili kikşürtükin üçün, begli bodunlıg yoŋaşurtukın üçün Türk bodun, illedük ilin ıçgınu ıdmış;* **kaganladuk kaganın** *yitürü ıdmış.* | Beyleri ve halkı doğru {dürüst ve âdil} olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış; kağan yaptığı kağanını yitirmiş.

Kelimenin on dört yerde *olur-* ve bir yerde *olur-t-* fiilleriyle kaynaşarak 'tahta çık(ar)mak' anlamını kazanması, kullanımların sıklığı düşünüldüğünde dikkate değerdir. Sözgelimi bu toplam on beş kullanımın yalnızca biri Tunyukuk bengü taşlarında geçmekte, diğerleri Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında kaydedilmektedir. Ayrıca beş kullanımda birinci kişi, yedi kullanımda üçüncü kişi çekimi tercih edilmiş; yedi kullanımda da zarf-fiil eklerine başvurulmuştur. Bu kullanımlarda *olurtu-*

29 BK/D:6-7'de *kürlügin*

kum, olurtukuma, olurtukda kullanımlarının hem kişi hem de zarf-fiil bildirmesi sayı dağılımını bu şekilde belirlemiştir.

> [KT/G:9=BK/K:7] *Teŋri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün* **kagan olurtum**. | Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum. ▪ [BK/D:2] *üze* **kagan olurtum**. | üstüne kağan oldum. ▪ [BK/G-9] *Men tokuz yigirmi yıl şad olurtum, toku(z yigir)mi yıl* **kagan olurtum**; *il tutdum.* | Ben on dokuz yıl şadlık yaptım, on dokuz yıl kağanlık yaptım; ili {ülkeyi ve devleti} muhafaza ettim. ▪ [BK/D:36] *Men özüm* **kagan olurtukum** *üçün Türk bodunug (...)ı (...)dım.* | Ben kağan olduğum için Türk milletini (... ... kılma)dım. ▪ [KT/D:27-28=BK/D:22-23] *Men (özüm* **kagan olurtukuma**), *[yir sayu] barmış bodun ölü yitü, yadagın yalıŋın*[30] *yana kelti.* | Ben (kağan olduğumda), oraya buraya gitmiş olan millet ölerek, biterek, yayan yapıldak dönüp geldi. ▪ [KT/D:5=BK/D:6] *Biligsiz* **kagan olurmış** *erinç; yablak kagan olurmış erinç.* | Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş; kötü kağanlar tahta oturmuş. ▪ [KT/D:5=BK/D:6] *Biligsiz kagan olurmış erinç; yablak* **kagan olurmış** *erinç.* | Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş; kötü kağanlar tahta oturmuş. ▪ [KT/D:16=-BK/D:14] *Ol törüde üze* **eçim kagan olurtı**. | Yasalara göre amcam kağan oldu. ▪ [T-I/G:2] *Tokuz Oguz bodun üze* **kagan olurtı** *tir.* | Dokuz Oğuz halkı üzerine bir kağan oturmuş. ▪ [KT/D:17] **Eçim kagan olurtukda** *özüm Tarduş bodun üze şad ertim.* | Amcam kağan olduğu zaman ben Tarduş halkı üzerinde şad idim. ▪ [BK/D:14] **Eçim kagan olurtuk***[***d***]***a** *özüm tigin erk ? (...)* | Amcam kağan olduğu zaman ben şehzade i(dim ?). ▪ [KT/G:9-10=BK/K:7] **Kagan olurup** *yok çıgań bodunug kop kubratdım; çıgań bodunug bay kıltım, az bodunug üküş kıltım.* | Kağan olup yok yoksul milleti hep derleyip topladım; yoksul milleti zenginleştirdim, az milleti çoğalttım. ▪ [KT/D:16] **Eçim kagan olurupan** *Türk bodunug yiçe itdi, igit(t)i.* | Amcam kağan olup Türk milletini tekrar örgütledi, besledi. ▪ [BK/G-9-10] *Otuz artukı bir (yaşıma* **kagan olurup**) *Türküme, bodunuma yigin ança kazganu birtim.* | Otuz bir (yaşımda kağan olup) Türküm için, milletim için daha iyilerini böylece kazandım.

> [KT/D:25-26=BK/D:20-21] *Türk bodunug*[31] *atı küsi yok bolmazun tiyin kaŋım kaganıg, ögüm katunug kötürmiş*[32] *Teŋri, il birigme Teŋri, Türk bodun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün, ol Teŋri]* **kagan olurtdı** *erinç.* | Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı ve annem katunu yükseltmiş olan Tanrı, il {devlet ve ülke} vermiş olan Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni, o Tanrı kağan olarak oturttu.

Sonuç olarak, Türk bengü taşlarında 189 kez kaydedilen *kagan* ibaresinin ilk olarak yalın durumda kullanıldığına; ya iyelik ekli olarak ya da yönelme, bulunma / çıkma, yükleme, yön gösterme, ilgi ve vasıta hâli ekleriyle çekimlendiğine rastlanmaktadır. İkinci olarak *kagan* kelimesi özel isimlerle, özellikle de kişi ya da boy / millet isimle-

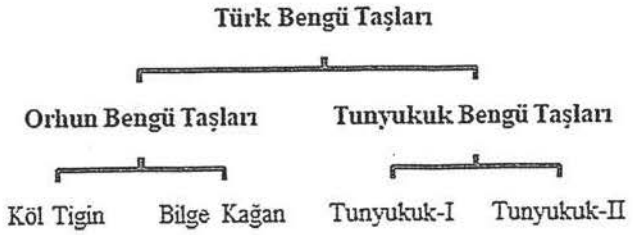
30 BK/D:22-23'te *[yadagın, yalıŋın] ölü, yitü*.
31 BK/D:20-21'de *bodun*
32 BK/D:20-21'de *kötürügme*

riyle beraber kullanılabilmektedir. Boy / millet isimleriyle kullanımlarda kelimenin, bulunma / çıkma ya da ilgi hâli ekiyle beraber 'kağanlık' anlamını karşılayabildiği görülmektedir.

Türk bengü taşlarında kağan kelimesini nitelemek için sık sık *alp* ve *bilge* sıfatlarına başvurulmuş, ya da cümle içinde kağanın bu niteliği vurgulanmıştır. Bununla beraber kelimenin belirtme sıfatlarıyla kullanımı enderdir.

Kağan kelimesinin türevleri ve birleşikleri de ayrıca önem arz etmektedir. Özellikle *kaganlıg, kagansıra-* gibi kelimeler, devletin 'kağan' ile var olduğunu kağan olmazsa devletten de söz edilemeyeceğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bengü taşlar üzerine yapılan analizlere göre, bazı kavramların sadece Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında bazılarının da sadece Tunyukuk I ve Tunyukuk II bengü taşlarında geçtiği görülmektedir. Aynı durum birkaç ek için de geçerlidir. Yukarıda *kagan* örneklemi üzerinden verileri sunulan bu durum, esasen bu dört bengü taşın iki grup olarak değerlendirilebileceği hususunda ipuçları vermektir:

Kısaltmalar

KT: Köl Tigin Bengü Taşı
BK: Bilge Kağan Bengü Taşı
T-I: Tunyukuk 1. Bengü Taşı
T-II: Tunyukuk 2. Bengü Taşı

Makalede Kullanılan Verilerin Alındığı Kaynak

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.